

*Головата Лариса (Львів)
УДК 655.41:378.662(4)»1939/1945»*

ДІЯЛЬНІСТЬ УТГІ В КОНТЕКСТІ ЛЕГАЛЬНОГО ВИДАВНИЧОГО РУХУ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито зміст роботи Українського технічно-господарського інституту в Подєбрадах у роки Другої світової війни; механізм випуску, поширення, цензурування видань; взаємини видавців з контролюючими органами окупаційних властей у Празі.

Ключові слова: Друга світова війна, Протекторат Чехії і Моравії, Генеральна губернія, українська еміграція, видавничий процес, навчальна література, освітні установи.

Кількаетапне розчленування Чехо-Словаччини (відторгнення Судетів на основі Мюнхенської угоди між лідерами Німеччини, Великобританії, Франції та Італії 29 вересня, передача Тешинської області Польщі, проголошення незалежної Словацької республіки і передача Угорщині південних районів Словаччини й південно-західних територій Підкарпатської Русі у листопаді 1938 року), тобто низка послідовних дій, спрямованих на переділ та упокорення ЧСР, призвели, врешті, до заснування 15 березня 1939 року за особистим наказом Адольфа Гітлера маріонеткової держави під назвою Протекторат Чехії і Моравії (Reichsprotectorat Böhmen und Mähren; Protektorát Čechy a Morava). Відтак велика культурно-освітня база, створена й розбудована численними іммігрантами зі сходу за сприяння уряду Першої Чехо-Словацької республіки в міжвоєнний час, опинилася перед проблемою адаптування до умов нового державно-адміністративного утворення, які характеризувалися виразними політичними, цензурними, фінансовими й бюрократичними обмеженнями, несприятливими для подальшого розвитку культурної, освітньої, видавничої роботи.

У часі війни культурний потенціал української еміграції втілювали Український вільний університет, Музей визвольної боротьби України, Українське історико-філологічне товариство, Український технічно-господарський інститут, Культурно-наукове видавництво при Українському національному об'єднанні в Празі, видавничі фірми («Колос», «Пробоем», Юрія Тищенка), а також згуртовані навколо цих та інших структур викладачі, науковці, громадські діячі. Серед згаданих осередків Український технічно-господарський інститут (далі — УТГІ) мав свою незаперечну специфіку. Це був вищий навчальний заклад політехнічного профілю, що

постав як підрозділ Української господарської академії в Подєбрадах (далі — УГА), приватної вищої школи, заснованої з ініціативи Українського громадського комітету в Празі на підставі розпорядження міністерства хліборобства ЧСР від 16 травня 1922 року. УГА створювалася для фахового доучування молоді з Наддніпрянської України, Галичини та Волині, в тому числі кількох сотень студентів вищих шкіл та матурантів українських гімназій, які полишили батьківщину, не закінчивши студій¹. Відповідно до статуту, затвердженого професорською радою 23 травня 1925 року, завдання УГА полягало в підготовці слухачів до «самостійної господарської та технічної праці, дослідної, творчої, проектної, організаційної, виконавчої та адміністративної у всіх галузях агрономії, лісівництва, технології, межевої справи, гідротехніки, економіки, статистики та кооперації». Програмне положення статуту проголошувало: «Академія має підпирати науковими дослідями та мистецькою працею розвиток наук та умінь і дбати про технічний, сільськогосподарський та промисловий поступ Українського народу та цілого людства»². Установа знаходилася в подвійному підпорядкуванні: адміністративно залежала від міністерства хліборобства, у фінансовому — від міністерства закордонних справ ЧСР.

Заснування УТГП було викликане прагненням зберегти політехнічну освіту в еміграції всупереч несприятливим економічним обставинам, а саме — в умовах кризи кінця двадцятих, через яку чехословацький уряд зменшив фінансування, заборонив прийом нових студентів і, врешті, зліквідував УГА. У передчутті близького закриття і з метою підтримання освітньої бази академія зініціювала Товариство прихильників, яке, хоч і не мало змоги повністю покрити фінансові потреби установи, однак роздобуло мінімальні кошти, а головне — виробило життєздатну для кризових умов стратегію поведінки. Втільювати її припало УТГП, заснованому за згодою міністерства хліборобства ЧСР в листопаді 1932 року й утримуваному спеціальним Фондом української політехніки при допомозі міжнародної української спільноти.

Від кінця 1920-х років за відсутності необхідних дотацій УГА не могла провадити роботу в повному обсязі й поступово сконцентрувалася на організації заочного навчання переважно серед молоді Галичини. Академію зліквідували відповідно до постанови Ради міністрів ЧСР від 31 грудня 1935 року та наказу міністерства хліборобства від 1 січня 1936 року, а її спадкоємцем — УТГП — заопікувалася Спілка професорів УГА (далі — СПУГА)³. Після ліквідації академії УТГП став самостійною установою, дав роботу викладачам, зберіг первинну структуру вищого навчального закладу (три факультети — агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний, хімічно-технологічний) та продовжив започатковану нею діяльність із підготовки спеціалістів.

Картину розвитку установ Чехо-Словаччини, в тому числі й УТГІ, на тлі культурного життя еміграції, із використанням архівних джерел, відтворено в окремому додатку під назвою «Українська наукова і культурницька еміграція між двома світовими війнами» до перевиданого в 1993 році збірника лекцій «Українська культура»⁴. Микола Зайців у ювілейному виданні до 50-річчя заснування УГА і 40-річчя УТГІ запропонував періодизацію, яка враховує відмінності різних етапів розвитку обох установ⁵. Спираючись на неї, назвемо сутнісні моменти інституційної історії УГА-УТГІ. *На першому етапі* (1922–1935) УГА отримала найбільш сприятливі умови праці — державну фінансову підтримку, розгалужену структуру (3 факультети, 59 кафедр), повноцінний викладацький і студентський контингенти, а тому могла провадити навчальну (аудиторну і заочну), науково-дослідну і видавничу роботу в найбільшому обсязі. *На другому* (1935–1945) — у зв'язку з припиненням фінансування і формальним закриттям установа перетворилася на вищу школу суто заочного навчання. Й оскільки навчальний процес вівся кореспонденційним способом з використанням власних посібників, то їх продукування і поширення стало пріоритетною ділянкою, єдиним джерелом матеріального виживання, врешті визначальною рисою цього етапу розвитку. *Третя стадія* (1945–1952) минала в американській окупаційній зоні, у Баварії (Регенсбург-Мюнхен), де за наявності великої маси студентів і професорів, що в кінці війни емігрували з різних куточків України, УТГІ налагодив небувалу дотепер аудиторну навчальну роботу. *Четвертий етап* (початок 1950-х) окреслився на тлі масового виїзду українців за океан — до Сполучених Штатів Америки, Канади, Південної Америки, Австралії, коли за браком слухачів і викладачів УТГІ перетворився на науково-дослідний заклад. Треба наголосити, що для спільного, об'єднаного розгляду історії УГА й УТГІ дослідники мають природні підстави: інститут був заснований і деякий час знаходився в структурі академії, а після ліквідації останньої став єдиним спадкоємцем і втілювачем її освітньої концепції.

Згадані вище праці демонструють значний інформаційний потенціал з погляду наскрізного вивчення інституційної історії УТГІ. Мета цієї публікації — окремо дослідити діяльність установи в період Протекторату Чехії і Моравії, значно менше відображений в перелічених статтях, який, однак, має виразну специфіку порівняно з перед- і післявоєнним часом і заслуговує на більш прискіпливу увагу.

Розкрити зміст роботи УТГІ в роки Другої світової війни, механізм продукування і поширення підручників, умови й порядок пересилки літератури за східні межі Протекторату, пролити світло на взаємини установи з окупаційними контролюючими органами дозволяють матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд

3797 — Спілка професорів Української господарської академії в Подебрадах), а саме: статuti, інструкції та комунікати про заснування і діяльність спілки у 1934–1943 рр. (спр. 1); протоколи засідань управи спілки за 1934–1945 рр. (спр. 2, 3). Дані про видавничу продукцію інституту містяться у фундаментальній тритомній бібліографії, яку чеські славісти упорядкували головним чином на основі фондів Слов'янської бібліотеки при Національній бібліотеці Чеської Республіки (Прага)⁶.

Умови продукування навчальної літератури, видавничий доробок. Зі встановленням німецького протекторату статут СПУГА підтвердило празьке поліційне управління⁷, тим надавши правові підстави для продовження діяльності УТГІ. В 1942 році установа перебралася зі старого осідку в замок Юрія Подебрадського до нового — на вул. Гусовій, 131. Тогочасними дійсними членами СПУГА були: Осип Безпалко, Лука Бич, Петро Вуків, Леонід Грабина, Григорій Денисенко, Микола Добриловський, Віктор Доманицький, Микола Зайців, Василь Іванис, Борис Іваницький, Олександр Коваленко, Сергій Колубаїв, Василь Кучеренко, Сергій Комарецький, Борис Лисянський, Борис Мартос, Ісаак Мазепа, Валеріян Мельник, Йосип Мельник, Костянтин Міткович, Яків Моралевич, Кость Осауленко, Віктор Приходько, Кость Подоляк, Валентин Садовський, Максим Славінський, Марія Славінська, Михайло Сочинський, Володимир Чередіїв, Арсен Чернявський, Григорій Шиянів, Леонтій Шрамченко⁸. Як і перед війною, УТГІ функціонував у складі трьох факультетів (відділів)⁹. На агрономічно-лісовому головою управи став І. Мазепа, його заступником — К. Міткович, керівником факультету — В. Чередіїв, його заступником — К. Міткович, технічним секретарем — Т. Краснокутський. На економічно-кооперативному, де також викладалися гуманітарні курси (журналістика, українознавство), керівником призначено М. Добриловського, заступником — Г. Денисенка, секретарем — В. Приходька. На інженерно-технологічному — посаду голови управи і керівника факультету обійняв С. Комарецький, заступника голови управи — М. Зайців, заступника керівника факультету — О. Антипів, секретаря — Г. Черняхівський.

Під час війни кількість студентів помітно збільшилася. Так, за весь передвоєнний час — від початку діяльності 1 жовтня 1932 року до 1 жовтня 1939 — до інституту вступило 1086 осіб. У перший рік війни, тобто в 1939/40 навчальному році, через дестабілізацію політичного становища насамперед у Чехії і Польщі, на курси УТГІ записалося найменше студентів за весь час існування навчального закладу — лише 135. Однак уже наступного 1940/41 року до УТГІ вступило 847 осіб, в 1941/42 — 1283, у 1942/43 — 1272. Станом на 1 жовтня 1943 року при інституті налічувалося 4323 особи¹⁰. Василь Іванис у праці про УГА подає дещо інші цифри: перед війною (1932–1939) кількість курсантів УТГІ становила 1003, а протягом

війни (1940–1944) сягнула 7017 осіб¹¹. Попри певні розбіжності і ті, й інші статистичні дані демонструють тенденцію різкого збільшення числа студентів, зумовлену ситуацією в освіті на території Генеральної губернії. Закриття німцями всіх вищих шкіл, примусове переміщення на західні території змушувало українську молодь студентського віку орієнтуватися на заочну форму навчання, добре розвинуту ще перед війною саме празькими науково-педагогічними осередками — Українським технічно-господарським інститутом в Подєбрадах та Українським вільним університетом у Празі. Оскільки головна маса студентів УТГІ знаходилася в Генеральній губернії, то власне там і сформувався найбільший попит на підручники і широкий ринок їх збуту. Але підтримання і зміцнення цих чинників вимагало безперерійного продукування й пунктуального надходження лекційного матеріалу до адресатів.

З огляду на впевнене розростання студентського контингенту УТГІ в 1942–1943 роках повторно видав частину надрукованих раніше навчальних праць, збільшив наклади видань, яких через велику запотребованість на високошкілну літературу однаково не вистачало. У «Комунікаті Управи Спілки професорів УГА» вказано, що «у відчитному [1942/1943] році було надруковано 111.427 лекцій, на які [...] витрачено 445.708 аркушів циклостилевого паперу, не рахуючи макулатури». Новий обсяг видавничої роботи спонукав інститут зміцнити поліграфічну базу: придбати два циклостилі та спеціальний фотоапарат для виготовлення зображального матеріалу¹².

Попри воєнний час, непевність у стосунках із наглядовими структурами та нечіткість процедури поширення видань, УТГІ намагався утвердити досить гнучкі й раціональні принципи співпраці з авторами. Збереглися архівні відомості про норми оплати за видання підручників, що діяли в УТГІ від 1 січня 1942 року¹³. Відповідно до них авторський гонорар становив 250 крон за друкований аркуш із кожних розмножених на циклостилі 500 примірників. Нагороди виплачувалися не пізніше, ніж через місяць після виготовлення підручника. Окремо нараховувався гонорар за текст і малюнки, подані автором у туші, тобто оригінальні, однак малюнки, зроблені за вказівками автора з інших книжок, так само, як і допоміжні покажчики, авторові підручника не оплачувалися. Кількість авторських примірників сягала 25 (тобто п'ять із кожних ста); при колективних виданнях — 16 примірників відбитків зі своєї частини курсу (по 4 примірники з кожної виданої сотні) або 5 примірників цілого курсу (по 1 примірнику з кожної сотні). Попит на лекції був нерівномірний, тому УТГІ залишав за собою право розмножити понад визначені лімітами 500 примірників ще 50 відбиток окремих найбільш популярних текстів. За переклад з іноземних мов перекладач отримував одноразово 150 корон за друкований аркуш, незалежно від накладу. Тим самим нормам виплати авторського гонорару підлягали й підручники, які

УТГІ видав ще перед 1 січня 1942, але планував поновити накладом понад 500 примірників.

Тогочасний видавничий доробок установи склали оригінальні курси лекцій, перевидання й переробки праць викладачів УГА з передвоєнних часів і меншою мірою переклади — всього 24 позицій (див. Додаток N 1). Для потреб освіти виготовлено курси лекцій господарського, природничого (математика, хімія), технічного змісту. З гуманітарних підручників вийшли збірник лекцій «Українська культура» за редакцією Дмитра Антоновича, курс німецької мови Осипа Безпалка, «Основи журналізму» Степана Сірополка та курс з праісторії України «Формація українського народу» Вадима Щербаківського. Деякі викладачі УТГІ (наприклад, Ісаак Мазепа, Борис Мартос та інші) у воєнний період співпрацювали з іншими празькими установами — Українським вільним університетом, Українським історико-філологічним товариством, Культурно-науковим видавництвом при Українському національному об'єднанні, а також із приватними видавництвами «Пробоем», «Колос», Юрія Тищенка, які охоче друкували їх історико-політичні, мемуарні, публіцистичні писання.

Цензурування і поширення видань. Своїм численним студентам інститут надавав літературу з власного книжкового складу, де зберігалися передвоєнні і в меншій кількості нові, розмножені у воєнний час, підручники. Для заочників принциповим було систематичне отримання навчального матеріалу, однак влада тут створила серйозні перепони цензурного, фінансового й організаційного характеру.

Поет Мирослав Кушнір, тоді студент УТГІ, мешканець Генеральної губернії, у щоденниковому записі від 3 квітня 1942 року перелічив курси, запроваджені до обігу у Вищій школі політичних наук¹⁴: «...я дістав першу висилку студійних матеріалів з подебрадського інституту позаочного навчання. Я записався на Вищу Школу Політичних Наук та на курс українознавства: прийшли мені, отже: «Політична економія» [М. Добриловського], «Загальна наука права» [Л. Бича], «Граматика української мови» [видання не ідентифіковане] та «Історія укр[аїнської] літератури» [Л. Білецького]»¹⁵. Однак саме в квітні 1942 року було зафіксовано перші поодинокі випадки зникнення підручників. Вилучення відбувалося під час пересилки рекомендованими пакунками до Генеральної губернії — негласно, без попереднього поінформування керівництва УТГІ офіційними чинниками. У суті, про непорозуміння стало відомо безпосередньо зі скарг студентів, що не дочекалися своїх навчальних посібників. Реагуючи на загрозливу для функціонування ситуацію, інститут надіслав лекції вдруге, подавши на пошту відповідні рекламації. Однак протягом року число скарг на неотримання текстів невпинно зростало, їх зникнення стало загальним і повсюдним, а з часом — у вересні 1942 року — інститутові повернули так і не надісланий

студійний матеріал загальною вагою 252 кг, затриманий і нагромаджений, як з'ясувалося, віденським гестапо.

28 вересня 1942 року через Українську установу довір'я керівники УТГІ подали до уряду Протекторату на ім'я райхспротектора доповідну записку, в якій характеризували завдання інституції, вказували на масове зникнення видань, на труднощі при їх поновленні, просили вжити заходів для внормування процедури, без чого праця інституту неминуче б занепадала. Через відсутність вчасної урядової реакції інститут ще понад місяць перебував у нез'ясованому становищі. Щойно 11 листопада 1942 року від культурного відділу надійшла вимога показати цензурним органам усі видання УТГІ. Майже одночасно — 15 листопада — до інституту навідалися представники гестапо й поінформували про заборону висилки до Генеральної губернії 42 курсів лекцій, взявши від директора Сергія Комарецького підписку, що заклад не поширюватиме книжок, доки не отримає на те спеціального дозволу празького культурного відділу. Після цього епізоду висилка студійного матеріалу до Генеральної губернії тимчасово припинилася, УТГІ надав видання чиновникам культурного відділу, які переадресували їх для здійснення цензурної процедури до краківського відділу пропаганди.

У документах згадується, що справою полагодження формальностей із чиновниками губерніального відділу пропаганди займався Остап Котик-Степанович (1898–1993) — випускник Українського вільного університету в Празі (1930), що в 1931 році отримав диплом інженера-економіста УГА в Подебрадах, а під час війни працював у різних структурах УЦК, зокрема керівником господарського відділу і представником комітету в Берліні. Як вказано в його листі до керівництва УТГІ від 16 лютого 1943 року (текст розміщено в додатку до статті), всі підручники цензор поділив на декілька груп, беззастережно заборонивши поширювати на території Генеральної губернії лекції англійської і французької мов¹⁶. Цензурне правило поширювалося і на переклади літературних творів та було вмотивоване належністю Англії і Франції до антигітлерівського військово-політичного блоку держав і народів. До видань другої групи увійшли винятково надруковані перед війною гуманітарні курси («Політична економія» М.Добриловського, «Палеоліт» В.Щербаківського, «Історія України» М.Славінського, «Основи журналізму» О.Бочковського, «Нарис історії української преси» А.Животка, «Історія української літератури» Л.Білецького). Цензор їх піддав прискіпливому розгляду. О.Котик-Степанович, спостерігаючи ситуацію зблизка, в листі до керівництва УТГІ передрік, що більшість видань не отримає дозволу на поширення, а з журналістики — то вже напевно. Саме так і сталося. Крім згаданих підручників з англійської і французької мов, головний відділ пропаганди заборонив поширювати на території Генеральної губернії англо-

український словник та «Історію України» професора Максима Славінського¹⁷ — колишнього міністра праці в уряді Української держави часів Федора Лизогуба (жовтень–листопад 1918), перекладача, викладача УТГІ, в 1945 році депортованого органами НКВС до Києва, де він загинув у Лук'янівській в'язниці, не дочекавшись вироку суду.

Водночас цензор доручив переробити курси політекономії професора М.Добриловського та місцевого господарства професора Л.Бича¹⁸, вимагаючи внести до змісту кон'юнктурні зміни, а саме: за матеріалами тогочасної фахової німецької літератури слід було підготувати окремий додаток про новітні націонал-соціалістичні економічні ідеї. Курс Луки Бича друком не вийшов, ймовірно, через стан здоров'я автора (помер у 1944 році). Натомість Микола Добриловський таки видав «Вступ до вивчення економічної теорії й практики німецького націоналсоціалізму»¹⁹, який поруч із іншими звинуваченнями міг відіграти фатальну роль доказової бази під час енкаведистських допитів автора у 1945 році, репресованого й реабілітованого в середині 1950-х років.

Поширення інших семи видань чиновники краківського відділу пропаганди зупинили назовсім, як зазначалося в «Акті ревізійної комісії Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання в Подєбрадах за академічний рік 1942/1943» від 10 жовтня 1943 року, «без виглядів на дозвіл»²⁰. Судячи з документів, цими проскрибованими курсами стали два передвоєнні підручники «Основи журналізму» та «Структура часопису» О.Бочковського²¹, «Нарис історії української преси» А.Животка²², друга частина «Основ журналізму», написана С.Сірополком вже під час війни на доповнення до першої частини підручника померлого натовді О.Бочковського²³, «Історія української літератури» Л.Білецького²⁴, «Формація українського народу» В.Щербаківського²⁵, «Нарис економіки українських земель» В.Садовського, відомого економіста й демографа, в 1945 році депортованого радянськими спецслужбами до Києва, де він загинув у тюрмі²⁶. Через цензурні заборони на розповсюдження цих навчальних видань інститут був змушений закрити гуманітарні курси, для яких вони готувалися.

Лекції технічного, господарського змісту, безпечні з погляду ідеології, мали добрі шанси на отримання цензурного дозволу. Попри загальні порядки в сфері науки і вищої освіти — обмеження діяльності наукових установ, закриття вищих навчальних закладів, заборони щодо випуску наукової літератури і підручників для вищих шкіл — влада в 1942 році з прагматичних мотивів погодилася на відкриття у Львові т. зв. «державних фахових курсів» за окремими спеціальностями — медичні, ветеринарні, технічні, сільськогосподарські, лісові. Підручники з цих дисциплін могли придатися в новій освітній ситуації, і, мабуть, тому досить легко отримали офіційне схвалення на використання в межах Генеральної губернії. Більше

того: виконуючи прохання представників УЦК, краківський цензор скерував супровідного листа до празьких контролюючих органів, в якому висловив прихильну оцінку курсів, наголосив, що йдеться не про книжки, а про окремі лекції і запевнив, що не перешкоджатиме їх застосуванню на території підконтрольного йому адміністративного утворення (див. Додаток N 2).

Рекомендація відділу пропаганди Генеральної губернії не була зайвою, бо в Кракові відбувався, хоч і основний, однак лише перший етап полагождення формальностей. Наступний — належав до компетенції урядових структур Протекторату. 5 березня 1943 року чиновник міністерства освіти в Празі професор Весельський, викликав директора УТГП й усно повідомив, що інститутіві дозволено висилати до Генеральної губернії затримані курси, але для цього потрібно на кожну поштову посилку заповнити три примірники т. зв. консигнацій (йшлося про введення комісійної плати за розповсюдження видань) та подавати їх на затвердження міністерства. Фактично в такій формі — через дозвіл міністерства на консигнації за кожну окрему поштову посилку — 17 березня 1943 року було знято заборону на висилку підручників²⁷. «На письмі з цього приводу не було дано жадних розпоряджень, а лише дозволено [...] переписати назви цензурованих курсів»²⁸. Спочатку справа висилки студійного матеріалу йшла досить швидко, та чим далі, тим менше поверталось затверджених консигнацій, інколи вони лежали в міністерстві понад місяць, кількість їх постійно накопичувалася. Все це гальмувало навчальний процес, призводило до непорозумінь зі студентами, позбавленими необхідних для роботи лекцій. Якщо взяти до уваги, що кожен бланк консигнацій коштував 1,5 крон, а з літа 1943 року міністерство брало ще додаткові кошти (п'ять крон) за здійснення процедури затвердження (разом 6.50 за кожну посилку), то увиразнюється комерційна суть цих нововведень. Відомо, що на початку 1944 року УТГП подав на перегляд цензури інші курси, давніші і нововидані, використання яких потрібно було узаконити в межах Генеральної губернії²⁹: вже згаданий додаток до «Політичної економії» професора М.Добриловського, другу частину курсу лекцій з математики О.Коваленка (перша вийшла в 1937 р.), курс спеціального хліборобства В.Чередієва, підручника соціальної гігієни Н.Мазепи-Сінгалевич, дві частини «Ботаніки» В.Чередієва й І.Мазепи³⁰ та нове доповнене видання курсу автомобіля Г.Шиянова (попереднє вийшло в 1941 р.).

З приводу процедури поширення своїх лекцій УТГП звертався до відповідальних осіб УЦК — В.Кубійовича, О.Котика-Степановича, К.Німещенка, а також надзвичайного уповноваженого райхспротектора для слов'янських інституцій у Празі, райхштеллелайтера доктора Г.Баєра. Документи свідчать, що згадані особи робили спроби спростити бюрократичний механізм цензурування й висилки³¹. С.Комарецький запропонував також замінити

консигнації дозволом директора інституту і саме на нього покласти відповідальність за законність доправлення до Генеральної губернії дозволених цензурою курсів, надавши директорові право особисто ставити спеціальну печатку на кожному пакунокві. Та доктор Баєр справи не владнав, тому з липня надходження підписаних консигнацій припинилося зовсім. Після нових відвідин міністерства й пояснень, що УТГІ є освітньою, а не комерційною установою і висилає книжки для навчання, а не для продажу, оплату в п'ять корон таки скасували.

Окрему проблему становив переказ коштів з Генеральної губернії до Протекторату. Краківський комерційний банк в кінці 1943 року вирішив заблокувати рахунок УТГІ. Шукаючи спосіб налагодити регулярний переказ, інститут звернувся до «Книгоспілки» у Львові з проханням про посередництво в справі переведення грошей від студіюючих з Генеральної губернії до Протекторату, яка, проте, не будучи до кінця устаткованою, не могла оформити ці повноваження оперативно. Врешті, з'ясувавши, що в краківському банку можуть відкривати рахунки журналісти, а інститутські потреби в певному сенсі вдавалося підвести під цю категорію, керівництво УТГІ за підтримки УЦК домоглося продовження рахунку до середини 1944-го року. При цьому урядові фінансові структури вимагали щомісячних звітів із зазначенням джерел надходження коштів. Дозволяючи інституту отримувати гроші з продажу студійного матеріалу, влада запобігала іншим можливим фінансовим операціям.

Організаційні проблеми і взаємини з наглядовими чинниками. Кожна сторона діяльності інституту — видавнича, навчальна, кадрова, організаційна — зазнавала зовнішнього втручання, тому керівництво часто зверталося до вищих інстанцій з наболілих питань, передусім до безпосереднього урядового куратора УТГІ доктора Г.Баєра. Останній для ближчого знайомства з діяльністю установи ініціював кілька нарад і аудієнцій (11 листопада, 19 листопада 1943 р.). З ним, зокрема, обговорювали арешт гестапівцями секретаря УТГІ Олексія Козловського, а на переломі 1943–1944 років постала проблема працевлаштування нових професорів, які прибули до Протекторату з відступом німецької армії. Щодо останнього питання реакція Байєра була стриманою — принципово не проти, але необхідно кожному кандидатуру розглядати індивідуально, на основі окремої заяви, життєпису та списку наукових праць. Куратор брався запобігати перешкодам з боку гестапо, однак у документах зазначено, що стосовно частини кандидатів, на яких управа зробила відповідне подання, не було одержано жодної відповіді, натомість із приводу двох прийшла відмова³².

Одна із зустрічей відбулася 19 листопада 1943 р. в самому приміщенні в Подебрадах, де з нагоди приїзду очільника організували виставку видань УГА й УТГІ. Доктор Баєр позитивно оцінив працю УТГІ, порадив

утворити в Генеральній губернії експозитуру (представництво) інституту, яка б розсилала матеріал безпосередньо курсантам, а також висловив думку про розширення його діяльності, навіть про доцільність відновлення академії. На його думку, відновити академію належало не в Подєбрадах, а у великому німецькому місті, до того ж, тепер це мав бути заклад зі звуженим, суто сільськогосподарським профілем, оскільки встановлені високошкільні порядки категорично не допускали запровадження для не німців гуманітарної освіти. З одного боку, урядовий чиновник під час інспекції демонстрував готовність допомагати у вирішенні інститутських проблем, з іншого — вимагав абсолютної лояльності від співробітників, застерігав із приводу поширення ворожих щодо Німеччини поглядів, «бо навіть один такий випадок може загрожувати існуванню Інституту»³³. Адміністрація у відповідь заспокоювала, що звертає особливу увагу, аби «не трапилося якогось випадку, який би міг привести до ліквідації Інституту».

Видавничі умови на завершальному етапі війни. У кінці 1943 — на початку 1944 року у видавничій сфері на окупованих територіях склалася вкрай несприятлива ситуація. На тлі дестабілізації життя, поразок на фронті, бомбардувань великих міст, колосальних переміщень людей руйнувалися встановлені й апробовані вже в часі німецького правління механізми книговидання, закривалися видавництва, редакції газет і журналів переїздили у віддалені від лінії бойових дій населені пункти. «Портфелі» десятків видавничих фірм містили сотні запланованих до видання рукописів, що за деякі з них було наперед виплачено авторські гонорари, тому справа пошуку нової організаційно-матеріальної бази стояла гостро. Українські видавці зважували можливості співпраці з німецькими фірмами — зокрема R. Herrose's Verlag і Otto Harrasowitz. Останні зі свого боку сподівалися на зиск від продажу видань у місцях скупчень українських утікачів, військовополонених, робітників.

УТПГ вів подібні переговори не тільки стосовно випуску підручників, але передусім — збірника до 20-ліття УГА та 10-ліття інституту. Як на воєнний час, ювілейні врочистості, ініціатива проведення яких належала Культурно-науковому видавництву при Українському національному об'єднанні в Празі, організовувалися з розмахом. До складу ювілейного комітету увійшли три ректори академії — І.Шовгенів, тоді мешкав у Данцігу, Б.Іваницький — у Львові, С.Тимошенко — у Любліні, а також голова Спілки професорів УГА та директор УТПГ С.Комарецький, член організаційної комісії при Українському громадському комітеті в Празі Б.Мартос, представник УЦК О.Котик-Степанович, член Спілки українських інженерів на Словаччині Д.Зубченко, професор В.Доманицький у ролі генерального секретаря ювілейного комітету³⁴. Під час численних засідань, конференцій, виставок,

що відбулися в червні 1942 року в Подебрадах, Празі, Львові, Кракові, Варшаві, Ярославі, Перемишлі, Сяноку, Братіславі, було зібрано кошти на ювілейний збірник. Його випуск обговорювався з керівництвом «Українського видавництва», однак краківська цензура послідовно забороняла видавати й поширювати наукові видання.

Шукаючи інших можливостей, інститут звернувся до видавництва Otto Harrasowitz, яке переадресувало пропозицію до R.Herrose's Verlag. У відповідь R.Herrose's Verlag, що, як вважалося, мало «сталі стосунки» з офіційними чинниками³⁵, заявило про згоду видрукувати збірник, інші видання інституту³⁶, а для переговорів з його керівництвом управа делегувала М.Добриловського і В.Доманицького. Посланцям доручили дійти згоди щодо цілого переліку умов, спрямованих на обстоювання інтересів установи й її авторів, а саме: забезпечення: авторського гонорару в розмірі не менше, ніж 10% від продажної ціни цілого видання; укладення нової угоди на кожне нове видання; встановлення гуртових цін при продажу видань для УТГІ — знижки не менше, ніж 40%; надання на склад УТГІ не менше 200 примірників кожного курсу; зазначення назви УТГІ в заголовку кожного курсу; у випадку повного вичерпання друкованих підручників можливості тимчасово видавати їх на циклостилї до виходу з друку нового видання³⁷.

Управа СПУГА, очевидно, найбільшою проблемою вважала саме випуск ювілейного збірника, а не малих за обсягом лекцій, тому, скориставшись пропозицією, зараз же відіслала R.Herrose's Verlag рукопис і відповідного листа про тарифи празької друкарні «Політіка» на виготовлення ілюстрацій, де серед іншого просила чіткіше окреслити договірні засади видруку підручників. Однак у підсумку німецька фірма відмовилася видати збірник, а про перемовини в матеріалах управи було залишено такий відгук: «Приїхавши до Праги, п. Штайнер [представник R.Herrose's Verlag] викликав проф. [М.] Добриловського й умовився з ним щодо видання Збірника. Але, відїхавши, він за деякий час повернув рукопис Збірника з листом, в якому писав, що за браком паперу він не може зараз видати цей Збірник, а відсуває цю справу на після війни. На прохання, щоб фірма Геррозе тимчасом видала бодай першу частину збірника (історичну), одержали категоричну відмову [...]. Відмовившись друкувати збірник, Штайнер просив надіслати йому 20 ріжних наших курсів, список яких він прислав, щоб ці курси негайно пустити до друку. Ці книжки були йому послані, але жадної відповіді до цього часу й не одержали»³⁸. Ювілейний збірник погоджувався видати також Юрій Тищенко, однак його пропозицію гостро опротестував В.Доманицький.

Невдалі спроби знайти порозуміння з німецькими видавцями спонукали діячів УТГІ зважити можливості заснування власного видавництва, зреш-

тою, передбачені статутом СПУГА. Ідею підтримав діяч ОУН Зенон Пеленський, обіцяючи організаційну і матеріальну допомогу. До слова, організувати наукове видавництво прагнув також Український вільний університет, однак урядовий куратор празьких славістичних інституцій Баєр поставився до цих планів негативно, зауваживши, що статут УВУ не дає достатніх підстав для розбудови видавничої бази і радив університетові скористатися послугами приватних фірм чи знайти «нейтральне українське видавництво»³⁹.

Численні невіршені організаційні, кадрові, матеріальні питання не завадили, однак, виникненню у владних колах підозри щодо наживи інституту з надто дорогого продажу книжок. Документи фіксують зміст розмови директора Сергія Комарецького з начальником Української установи довір'я у Празі Дмитром Бандрівським, який попереджував інститутське керівництво про зацікавлення відповідальних представників німецької окупаційної влади міфічним капіталом, набутих начебто з розповсюдження книжок. У відповідь директор мусив надати необхідні пояснення: «Щоб розвіяти ці неправдиві чутки, я показав п. Бандрівському цінник Інституту, зазначив, що там стоять ціни курсів з навчанням, вирахував там же, скільки з цієї суми береться за навчання та самий підручник й порівняв ці ціни з цінами книжок, які видав Геррозе друком, з чого виходило, що наші книжки є дешевшими, ніж видання Геррозе. Отже, спекуляції жадної не було й нема. Навпаки ми продаємо свої курси занадто дешево, а професура в Інституті працює майже безплатно. Щодо тих пів мільйонів корон, які має Інститут, то це є не заробіток Інституту, а лише переходові суми, бо з цих сум Інститут мусить заплатити за переведення навчання п. п. професорам. Це навчання складається з платні за перевірку студійного листування в дуже мізерній сумі — всього по 2 кор. За перевірену лекцію, та за іспити по 10 кор. за кожний іспит. Не дивлячись на такі малі суми, які присилають студіюючі за переведення навчання, зараз з цих грошей одержалася досить поважна сума. Пояснюється це тим, що багато курсантів, внесши відповідну таксу, з тих або інших причин не поспішають із своїми студіями, між тим як Інститут переводить виплату професорам лише за фактично переведену ними працю»⁴⁰. Д. Бандрівський взяв розрахунки до уваги, познайомив з ними представників офіційних органів і через певний час повідомив керівництво, що підозри в спекуляції з інституту знято.

З наближенням радянсько-німецького фронту на засіданні Управи СПУГА від 13 лютого 1945 року постало питання перенесення УТГІ і відкриття його філії поза межами Протекторату, а місцем осідку орієнтовно визначили Український науковий інститут у Берліні. Всі гострі проблеми, що поставали в край несприятливій перспективі (неминуча майбутня евакуація, необхідність припинення зарахування нових студіюючих, потреба

швидшого облаштування на новому місці) обговорювалися на останніх подебрадських засіданнях управи в кінці лютого — протягом березня 1945 року⁴¹. Засідання тривали щонайменше до 20 березня 1945 року, коли й датовано останній протокол (N 52) у фонді 3797.

Свою працю над поширенням фахової освіти серед еміграції УТГІ відновив улітку 1945 року в Регенсбургу. 10 серпня ініціативна група професорів обрала комісію з перекваліфікації української еміграції, що повинна була зважити можливості для продовження фахово-освітньої діяльності і підшукати кваліфікованих лекторів, у місцях більших скупчень емігрантів були організовані делегатури УТГІ, які серед іншого організували і вели фахові школи і фахові курси⁴².

Отже, під час Другої світової війни попит на навчання в УТГІ порівняно з попереднім періодом зріс у декілька разів: закриття з приходом німців вищих шкіл у Генеральній губернії і подальша фактична ліквідація гуманітарної освіти привели до штучного збільшення напливу студентів на технічні, економічні й сільськогосподарські курси. Попри розростання контингенту студіюючих, загальні умови функціонування інституту сприятливими не були, і через абсолютну неспроможність налагодити стаціонарне навчання заочна форма залишалася єдиним способом виконання освітніх завдань. Випуск на циклостилї малотиражних лекційних курсів частково компенсував відсутність повноцінних підручників для вищої освіти. Однак цензурні, організаційні, фінансові обмеження, постійне втручання з боку наглядових структур, загальнополітична ситуація в Протектораті, що особливо загострилася в кінці 1943 — на початку 1945 років, чинили серйозні перешкоди для нормального перебігу видавничої й навчальної роботи, утруднюючи отримання дозволу на випуск і розповсюдження лекційного матеріалу, доправлення його до студентів, усталення адекватної до суспільних запитів номенклатури спеціальностей, вирішення кадрових питань. Проблему становила і слабкість матеріальної бази випуску навчальної літератури. Відтак вдалося видати щонайменше 24 курси лекцій господарського, природничого, технічного змісту, частина яких була перевиданням підручників УГА–УТГІ чехо-словацького періоду. Усе ж при допомозі українського суспільства вдалося підтримати неперервність діяльності УТГІ як освітньої установи політехнічного профілю; було забезпечено певний приріст видавничого доробку, що відіграв позитивну роль у поширенні технічних та економічних знань; тисячі молодих українців, позбавлених в окупаційних обставинах ширших можливостей здобути освіту, отримали в УТГІ фахові знання; було закладено організаційні, матеріальні, кадрові основи для продовження культурно-освітньої роботи і розвитку національної вищої освіти в еміграції після війни.

Додаток 1

**Список навчальних посібників УТГГ, виданих під час
Другої світової війни**

1. *Антипів, О.*, 1895-?. *Машинознавство / Олекса Антипів.* — [1942–43]. — 148 с. — Рік подано за дж.: Комунікат Управи СПУГА // ЦДАВОВ України. — Ф. 3797. — Спр. 1. — Оп. 1. — Арк. 51.
2. *Антонович, Д.*, 1877–1945. *Українська культура: збірник лекцій / за ред. Дмитра Антоновича.* — 1940. — 334 с.: іл. — 1-е вид. надруковане в 1934 р. для курсів українознавства при УГА.
3. *Безпалко, О.* *Німецька мова: (курс лекцій) / Осип Безпалко.* — 2-е попр. й доп. вид. — 1943. — 288 с. — 1-е вид. 1932–1933.
4. *Гнатівський, А.* *Городництво. Частина загальна / Антон Гнатівський.* — 1941. — 75 с.: 25 іл.
5. *Добриловський, М.* *Вступ до вивчення економічної теорії й практики німецького націоналсоціалізму: курс лекцій / Микола Добриловський.* — 1943. — 82 с.
5. *Коваленко, О.* *Елементарний курс математики: курс лекцій. Ч. 2 / Олександр Коваленко.* — 1942. — 364 с.: 271 іл.
6. *Комарецький, С.* *Органічна хемія / Сергій Комарецький.* — 1942. — 132 с.
7. *Комарецький, С.* *Практичний курс аналітичної хемії: якісна аналіза / Сергій Комарецький.* — 1944. — 195 с.: іл.
8. *Конічкова, К.* *Птахівництво: підручник для господинських шкіл та селянських господарств / Карла Конічкова; з чеського оригіналу, виданого в Празі 1940 пер. В. Чередиїв.* — 1942. — 180 с.: 151 іл.
9. *Мазена, І.* *Карпатські полонини / І. Мазена.* — 1944. — 90 с.: іл.
10. *Мартос, Б.* *Організація й ведення зібрань: курс лекцій / Борис Мартос.* — 1942. — 46 с.
11. *Мартос, Б.* *Теорія кооперації: курс лекцій / Борис Мартос.* — 1942. — 145 с.: іл.
12. *Моралевич, Я.* *Контокоренти: (курс лекцій) / Яків Моралевич.* — 1940. — 80 с.: табл.
13. *Сінгалевич-Мазена, Н.* *Соціальна гігієна: курс лекцій / Н. Сінгалевич-Мазєпова.* 1942. — 132 с.
14. *Сірополко, С.* *Основи журналізму / Степан Сірополко.* — 1941. — 49 с.
15. *Фролов Л.* *Крохмальництво: (курс лекцій) / Леонід Фролов.* — 1944. — 130 с.
16. *Фролов, Л.* *Технологія палива: (курс лекцій) / Леонід Фролов.* — 1939. — 73 с.: 34 іл.

17. *Фролов, Л.* Хемічна технологія води: фабрикація холодильних напоїв: курс лекцій / Леонід Фролов. — 1941. — 60 с.: 29 іл.
18. *Фролов, Л.* Цукроварство : (курс лекцій) / Леонід Фролов. — 1940. — 73 с.: 124 іл.
- 19-20. *Чередиїв, В.* Спеціальне хліборобство: [у 2-х ч.] / Володимир Чередиїв. — 1944. — 75, 7 с.; 97 с.
21. *Черняхівський, С.* Алгебра: (курс лекцій) / Семен Черняхівський. — 1941. — 108 с.: табл. —
22. *Шиянів, Г.* Автомобіль: (самохід) : курс лекцій / Г. Шиянів. — 1941. — 115 с.: іл.
23. *Шиянів, Г.* Автомобіль: (курс лекцій) / Г. Шиянів. — 3-є доп. вид. — 1944. — 139 с.: іл.
24. *Щербаківський, В.* Формація українського народу: нарис праісторії України: курс лекцій / Вадим Щербаківський. — 1942. — 45 с.: табл.

Додаток 2

**Лист О. Котика-Степановича, представника УЦК у Кракові і Берліні,
до керівництва УТГІ в справі цензури видань інституту
у відділі пропаганди уряду Генеральної губернії**

Остап Котик-Степанович

Краків, дня 16 лютого 1943

Високоповажаний Пане Професоре [С. Комарецький?!]

В доповненні мого листа до п. О. Козловського [] з дня 12 ц. м. в справі цензури видань УТГІ подаю дальші інформації.

Цензор Головного Відділу Пропаганди в ГГ переглянув вже всі книжки видання УТГІ зі слідуючим вислідом (зачну від неприємних речей).

I. Підручники, згл[ядно]. Лекції мов англійської і французької заборонені до поширювання на терені ГГ.

II. Видання — 1. [М.] Добриловського — Політична економія, 2. [В.] Щербаківського — Палеоліт, 3. [М.] Славінського — Історія України, 4. [О.] Бочковського — Основи журналізму, 7. [А.] Животка — Нарис історії української преси, 8. [Л.] Білецького — Історія української літератури — ще на цензурному столі.

Більшість з них буде здається заборонена, підручники Бочковського і Животка напевно. Всі ці книжки будуть переглянені і оцінені протягом двох до трьох тижнів.

III. Всі інші книжки цензуру перейшли.

На моє прохання в Головному Відділі Пропаганди, не чекаючи висліду цензури книжок групи II. виготовлено вже список всіх книжок групи III. і письмо з відповідними прологами, за підписом п. [Л.] Гемеля [представник уряду Генеральної Губернії, керівник відділу «Шріфттум унд Фолькстум»], службовою дорогою вийшло вже до Праги. В письмі цьому Пропаганда дає прихильну оцінку цих видань і не має ніяких застережень проти поширювання їх на терені ГГ.

Як досі, справи на добрій дорозі. Вільний вхід в Галичину згл. в Г[енеральну] Г[убернію] мають лекції технічних курсів і всі лекції економічно-кооперативного відділу. Якщо б підручник політ. економії не перейшов в цілому, то для проф. Добриловського не буде більших труднощів доповнити лекції в дусі нових економічних засад.

Дальший хід справ буде залежати знова від Праги. З д-р[ом] Кепке, у котрого я мав замовлене побачення на 13 ц.м., я на жаль розминувся; цього ж дня він знова виїхав до Праги. Прошу в дальшому звернутися знова до нього, згл. до уряду, що рішає про право дозволу на висилку і який би технічно оформив справу самої висилки. На митному уряді будуть дальші труднощі — що іншого пересилати цілу книжку, а що іншого розбиті лекції.

Зазначую однак, що в письмі Пропаганди до Праги в оцінці підручників чи книжок говориться виразно про лекції, про курс лекцій, про лекційний матеріал для позаочного навчання і под., так що сама ця оцінка і ставлення справи з Кракова полегшує Вам справу в Празі. На письмо це, підписане п. Гемелем дня 15.ІІ.с.р. можна делікатно покликатися. Про хід справи прошу нас поінформувати.

Д-р Кепке знає з розмов наше наставлення до УТГІ і потребу Ваших видань, спеціально в Галичині. Може однак бути потрібна для Вас ще свого рода офіційна заява УЦК. Прошу тоді писати, адресуючи на УЦК, Шкільний Відділ в Кракові.

Проф. Кубійович часто виїздить, я теж тепер в більшості пересиджую у Львові.

З глибокою пошаною до Вас

[Підп. в. р.]

ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 76–76зв. — Машинопис.

В статье исследуется деятельность Украинского технико-хозяйственного института в Подебрадах в годы Второй мировой войны; механизм выпуска, цензуры изданий; взаимоотношения издателей и контролирующих органов оккупационных властей в Праге.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Протекторат Чехии и Моравии, Генеральная губерния, украинская эмиграция, издательский процесс, учебная литература, образовательные учреждения.

In my article I examine the content of work of the Ukrainian Technical-Agricultural Institute of Podebrady (UTHI) during II World War; mechanism of editions issue, distribution and censorship; relationships of editors with supervisory bodies of occupation powers in Prague.

Key words: II World War, Protectorate Bohemia and Moravia, General Government, publishing process, Ukrainian émigrés, educational literature, educational institutions.

¹ ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 80.

² Там само. — Арк. 79.

³ Там само. — Спр. 1. — Арк. 2–3.

⁴ Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. — 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).

⁵ Українська Господарська Академія та Український Технічно-Господарський Інститут і високе технічне шкільництво західного світу / Проф. д-р інж. Микола Зайцев // Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Подєбради, 1922–1935 і Український Технічно-Господарський Інститут, Подєбради-Регенсбург-Мюнхен 1932–1972: В 50-ліття заснування УГА і 40-ліття УТГІ / Видання Абсольвентів Української Господарської Академії ш Українського Технічно-Господарського Інституту. — Нью Йорк, 1972. — С. 5–11. — (Українська висока політехнічна школа на чужині. Т. III).

⁶ *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Českosloven-sku 1918-1945 (Bibliografie s biografickými údaji o autorech) / Bibliografii zpracovaly Zdeňka Rachůnková a Michaela Řeháková ; Biografická hesla zpracoval Jiří Vacek za spolupráce a redakce Z. Rachůnkové a M. Řehákové. — Díl I, svazek 1–3. — Praha: Národní knihovna České republiky, 1996. — 1472 s.*

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 97.

⁸ Там само. — Спр. 5. — Арк. 129.

⁹ По війні, у Мюнхені, УТГІ деякий час працював у складі п'яти факультетів, крім трьох згаданих, ще ветеринарно-медичний і фармацевтичний.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 54.

¹¹ Іванис Василь. Національно-політичне значення Української господарської академії / Проф. інж. Василь Іванис // Українська Господарська Академія в Ч. С. Р. Подєбради, 1922–1935 і Український Технічно-Господарський Інститут, Подєбради-Регенсбург-Мюнхен 1932–1972: В 50-ліття заснування УГА і 40-ліття УТГІ / Видання Абсольвентів Української Господарської Академії ш Українського Технічно-Господарського Інституту. — Нью Йорк, 1972. — С. 17. (Українська висока політехнічна школа на чужині. Т. III).

¹² ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 52.

¹³ Там само. — Спр. 3. — Арк. 188.

¹⁴ Вища школа політичних наук заснована в структурі економічно-кооперативного факультету 12 листопада 1936 р.; термін навчання три роки; до програми входили історичні та суспільні предмети — загальна політика, право, соціологія та соціальна політика, економіка та економічна політика, різні галузі українознавства, теорія і техніка журналістики, теоретичні основи військової науки, засади ведення громадської та парламентської роботи.

¹⁵ Кушнір М. Невкоєне серце: Поезії, проза, матеріали до життєпису / упорядники Микола Дубас, Ігор Калинець; передмова Миколи Дубаса. — Львів: Галицька видавнича спілка, 2005. — С. 339.

¹⁶ Ймовірно, це були видання, надруковані для потреб УТГІ в 30-х рр.: Англійська мова: курс лекцій / Петро Вуков. — Подєбради : Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1932–1933. — 371, VI, 81 с. — (Курс; ч. 7); Французька мова: (курс лекцій) / Марія Славінська. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1932–1933. — 276, V с. — (Курс; ч. 9).

¹⁷ Славінський, М. Історія України / Максим Славінський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1933–1934. — 175, 2 с. — (Курс ; ч. 81; Курси українознавства при Українській господарській академії; вип. 1).

¹⁸ Йдеться про наміри УТГІ перевидати передвоєнні економічні праці: Добриловський, Микола, 1888–1971?. Політична економія : курс лекцій / Микола Добриловський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1932–1933. — 305 с. — (Курс; ч. 1). Бич, Л. Господарство місцевої самоуправи : курс лекцій / Лука Бич. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1934. — 263, III с. — (Курс; ч. 22).

¹⁹ Добриловський, М. Вступ до вивчення економічної теорії й практики німецького націоналсоціалізму: курс лекцій / Микола Добриловський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1943. — 82 с. — (Курс; ч. 40).

²⁰ Акт ревізійної комісії Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання в Подєбрадах за академічний рік 1942/1943 від 10 жовтня 1943 р. // ЦДАВОВ України. — Ф. 3797. — Спр. 3. — Арк. 193.

²¹ Бочковський, О.-І. Основи журналізму: нарис теорії журналістики / О. І. Бочковський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1937. Ч. 1. — 89 с. — (Курс ; ч. 61); Структура часопису: нарис архітекtonіки часопису / О. І. Бочковський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1938. — 34 с. — (Курс; ч. 64).

²² Животко, А. Нарис історії української преси : курс лекцій / Аркадій Животко. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1937. — 108, IV с. — (Курс; ч. 62).

²³ Сірополко, С. Основи журналізму / Степан Сірополко. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1941. — 49 с. — (Курс; ч. 66).

²⁴ Білецький, Л. Історія української літератури: курс лекцій / Леонид Білецький. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1937. — 104 с. — (Курс; ч. 85).

²⁵ Щербаківський, В. Формація українського народу / Вадим Щербаківський. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1937. — 35 с.: табл. — (Курс; ч. 89).

²⁶ Садовський, В. Нарис економіки українських земель: курс лекцій / Валентин Садовський. Подєбади: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, 1935. — 78 с. — (Курс; ч. 88; Курси українознавства при Українській господарській академії в Ч. С. Р.; вип. 8).

²⁷ ЦДАВО України. — Оп. 1. — Ф. 3797. — Спр. 3. — Арк. 193.

²⁸ Комунікат Управи Спільки Професорів УГА // ЦДАВО України. — Оп. 1. — Ф. 3797. — Спр.1. — Арк. 54.

²⁹ Протоколи спільного засідання Управи СПУГА та Сенату УТГІ від 29 січня і 9 березня 1944 // ЦДАВО України. — Оп. 1. — Ф. 3797. — Спр.1. — Арк. 104–105.

³⁰ Ботаніка: курс лекцій / Володимир Чередиїв. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання при Українській господарській академії в ЧСР, 1932–1933. Ч. 1: Анатомія рослин. — 109 с.: 92 іл. — (Курс; ч. 105); Ботаніка: курс лекцій / Ісаак Мазепа. — Подєбради: Український технічно-господарський інститут позаочного навчання при Українській господарській академії в ЧСР, 1932–1933. Ч. 2: Морфологія рослин. — 100 с.: 115 іл. — (Курс; ч. 106).

³¹ Протокол Загальних зборів Спілки професорів УГА від 16 жовтня 1943 // ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 197.

³² Там само. — Арк. 201зв.–202.

³³ Там само. — Спр. 2. — Арк. 103.

³⁴ Організаторами свята на місцях виступили: у Ярославі — О.Терлецький, М.Каплистий, Перемишлі — Б.Загайкевич, культурно-освітній референт УДК, випускники УТГІ В.Наливайко, Ю.Артюшенко, Г.Гордієнко; у Сяноку — члени УДК П.Святий, Подоляк та М.Малик, у Варшаві — голова секції інженерів при УДК — В.Яновський, кол. доц. УГА С. Романовський, асистент УГА Л. Биковський, голова УДК полк. Поготовко, у Любліні — голова УОТ Є.Гловінський, В.Іванис, кол. проф. УГА і декан її інженерного факультету, у Братиславі організатором урочистостей виступила Спілка українських інженерів на Словаччині і її діячі Роман Волощук — голова української колонії в Братиславі, Петро Печкан — голова українського студентського товариства «Бескид» у Братиславі, Юрій Гончаренко — голова Ревізійної комісії Спілки.

³⁵ Протокол засідання Управи СПУГА від 11 грудня 1943 року // ЦДАВО України. — Ф. 3797. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 103.

³⁶ Там само. — Арк. 103.

³⁷ Протокол спільного засідання Управи СПУГА та Сенату УТГІ дня 29 січня р.1944 // ЦДАВО України. — Ф. 3822. — Спр. 2. — Арк. 104–105.

³⁸ ЦДАВОВ України. — Ф. 3797. — Спр. 3. — Арк. 201.

³⁹ Протокол засідання Кураторії Товариства Прихильників УВУ в Празі від 5 липня 1943 // ЦДАВО України. — Ф. 3822. — Спр. 1. — Арк. 400.

⁴⁰ ЦДАВОВ України. — Ф. 3797. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 201зв.–202.

⁴¹ Протоколи ч. 48 (20 лют.), 49 (6 бер.), 50 (13 бер.) засідання Управи СПУГА // ЦДАВО України. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 121.

⁴² Українське фахове шкільництво на еміграції [про відновлення діяльності УТГІ в Регенсбургу] Українська школа на еміграції: педагогічно-методичний журнал, місячний додаток до «Нашого життя». — Авгсбург, 1947. — Рік I. — Ч. 2 (жовтень). — с. 26.